

Тетяна Довга

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕТИЧНОГО ТА ОЗДОРОВЧОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Гуманізація стосунків учителя з дитиною в умовах едукативного середовища дає змогу створювати оптимальні умови для її соціального розвитку, сприяє збалансуванню впливу зовнішніх соціально-педагогічних умов і внутрішніх факторів особистісного соціально-культурного розвитку учнів та педагогів у процесі їх спільної взаємодії, що підвищує в цілому якість освіти на всіх її рівнях, міру збереження фізичного, психічного і соціального здоров'я.

Здоров'я дитини – це стан її повного фізичного, душевного та соціального благополуччя. Питання збереження та зміцнення здоров'я дитини належить до стратегічних завдань суспільства. З кожним роком в Україні погіршується стан здоров'я дітей. За інформацією Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Українського НДІ охорони дітей і підлітків, негативні зрушення проявляються вже не у відсотках, як це було у 70–80-х роках, а в багатократному збільшенні частоти захворювань (у 3,5–10 разів і більше). Численними дослідженнями встановлено, що протягом всього періоду навчання у школі збільшується кількість відхилень у стані здоров'я дітей і хронічних захворювань, знижуються показники фізичного й психічного розвитку дітей і підлітків, погіршується стан духовного і соціального здоров'я [5]. Недостатньо уваги приділяється питанню створення умов для збереження та зміцнення здоров'я дітей під час навчального процесу, практичній організації шкільного середовища, яке сьогодні має набути етичного та здоров'язберезувального змісту.

Проблема морально-етичних взаємовідносин вчителя й учнів знаходить своє відображення у працях сучасних учених: І. Беха, В. Гриньової, І. Зязюна, О. Пехоти, В. Радула, О. Савченко, О. Сухомлинської, Л. Хоружої, І. Чернокозова та ін.

Проблемою дитячого здоров'я опікувались видатні педагоги минулого (С. Русова, Я. Чепіга, А. Макаренко, В. Сухомлинський), її продовжують розробляти сучасні вчені та практики (О. Савченко, Т. Бойченко, О. Ващенко, С. Свириденко, Н. Денисенко, В. Язловецький та ін.).

Метою даної статті є огляд сучасних поглядів на проблему гуманізації педагогічного процесу та можливостей формування етичного та оздоровчого середовища в умовах початкової школи.

Великого значення В.О. Сухомлинський надавав психічному і соціальному здоров'ю дітей. Він писав: «У життєдіяльності людського організму величезну роль відіграють мислення, свідомість. Здоров'я лю-

дини, як істоти соціальної, залежить не тільки від зовнішніх умов, а й від внутрішнього, психічного почуття. Особливо велика ця залежність у той період, коли організм ще тільки формується. Думка, мислення, свідомість, психіка дитини, образно кажучи є повітрям, на якому тримаються крила здоров'я» [7, 210–211].

Дослідник О.Я. Савченко вважає, що соціальна складова здоров'я характеризує ефективність взаємодії людини з соціальним середовищем: у сім'ї, класі, громаді, професійному оточенні. Соціалізація відбувається у різних групах, перебуваючи в яких, людина виконує різні ролі, при цьому в неї виникає стан емоційного благополуччя або неблагополуччя [8, 94].

Для того, щоб дитина комфортно почувала себе в соціальному середовищі, воно повинно бути здоров'язбережувальним і, в свою чергу, складатися з предметного, комунікативного, етичного та оздоровчого.

Етичне середовище, на думку Л. Хоружої, забезпечує скоординованість, гармонійність зусиль, щодо розвитку базової культури дитини, оптимальної взаємодії у педагогічному колективі, взаємин учителів з батьками учнів тощо на засадах педагогічної етики. У межах етичного середовища стверджуються і набувають практичної реалізації основні принципи нової освітньої парадигми: індивідуалізація, диференціація, гуманізація, демократизація тощо [10, 52].

Оздоровче середовище спрямоване на:

1) розвиток тіла та фізіологічних систем організму дитини взагалі та дихальної, серцево-судинної, нервової систем, опорно-рухового апарату зокрема;

2) розвиток пізнавальних процесів (сенсорного та інтелектуального), психічних процесів (адекватності психічного відображення, сприйняття, уваги, позитивного мислення, пам'яті та ін.);

3) формування психічних станів (у межах норми імпульсивності, тривожності, агресивності);

4) вільний природний прояв позитивних емоцій;

5) розвиток особистісних якостей (відповідальності за доручену справу, витривалості, упевненості в своїх силах, знаннях; доброзичливості, самоповаги; емоційно-вольової сфери, активності, цілеспрямованості, ціннісного ставлення до життя, здоров'я, природи, людей, миру на Землі, до навчання);

б) подолання негативного ставлення до особистого здоров'я, життя, самого себе, до людей [1; 3].

Важливу роль у взаємозв'язку етичного та оздоровчого середовища відіграє комунікативний компонент, який покликаний забезпечити гуманні міжособистісні взаємини між суб'єктами педагогічного процесу: дітьми, педагогами, батьками; надати можливості для повноцінного спілкування. Як справедливо зазначає О.Я. Савченко: «Гуманні стосунки на будь-якому уроці і поза ним мають утверджувати людську гідність кожного учня,

здібного і нездібного, запобігати виникненню страху перед покаранням, приниженням. Якщо на уроці встановлюються такі стосунки, дитина не боїться висловити свою думку, яка може не збігатися з тим, як вважає більшість і навіть учитель, реалізує своє право бути мислячою особистістю» [9, 156–157].

Комунікативний компонент забезпечує умови для спілкування дітей між собою. Цими умовами є різні види діяльності дітей: навчальна, ігрова, трудова, спортивна тощо. Також це сюжетно-рольові, рухливі, конструктивні, дидактичні, театралізовані та спортивні ігри, позакласні заходи з предметів та виховні заходи різноманітного спрямування, різні види праці молодших школярів (побутова, ручна, художня, технічна, сільськогосподарська, суспільно корисна та ін.), спортивно-оздоровча робота та художньо-естетична діяльність [2].

Особистісно орієнтоване спілкування сприяє також формуванню у дитини соціальної зрілості – складної особистісної якості, пов'язаної з умінням спілкуватися з дорослими та однолітками, ініціювати контакти, налагоджувати спільну взаємодію, домовлятися, узгоджувати свої дії з партнерами, допомагати іншим людям, мобілізуватися на додання труднощів, виявляти відповідальність, виробляти самооцінні судження, поважати себе та інших.

До того ж, етичне та оздоровче середовище зумовлюють формування в молодших школярів різноманітних *життєвих компетентностей* та *життєвих навичок*, що забезпечують їх реалізацію.

Компетентність – це здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію в різних галузях людської діяльності. Поняття компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей людини і властивостей, необхідних людині для самостійного й ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, щоб створити кращі умови для себе в конструктивній взаємодії з іншими [4].

Поняття компетентності містить набір знань, навичок та ставлень, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі професії або виду діяльності.

Відомо, що *життєва компетентність* – це знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проекту. Життєва компетентність передбачає свідоме і несвідоме ставлення до виконання особистістю її життєвих і соціальних ролей, вона пов'язана з самовдосконаленням людини.

В процесі формування життєвої компетентності дуже важливим є молодший шкільний вік. Саме він є перехідною ланкою від позиції дошкільника до нової соціальної позиції – школяра, який вже має коло важливих обов'язків і прав, а також займає нове положення в суспільстві.

Самостійність, організованість, керування власною поведінкою та здатність до прийняття рішень є суттєвою складовою особистості молодшого школяра, яка зумовлює характер її соціальної активності, здатності до вироблення нових стратегій життєдіяльності, початкових елементів адаптації до стрімких соціально-економічних змін у суспільстві. Саме тому цей вік є дуже важливим для формування етичної компетентності.

Етична компетентність є різновидом життєвої компетентності, яка включає в себе знання етичних норм, усвідомлення етико-педагогічних цінностей і прагнення до морального самовдосконалення та здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми (комунікації), тобто вміння користуватися рідною мовою як засобом мовленнєвої взаємодії у товаристві людей, знаходити своє місце серед них, розуміти їх і бути зрозумілими, узгоджувати власні бажання з намірами інших учасників спілкування.

На наш погляд, етична компетентність слугує формуванню *життєвих навичок*, які сприяють соціальному здоров'ю:

1) навички ефективного спілкування:

- уміння слухати;
- уміння чітко висловлювати свої думки;
- уміння відкрито виражати свої почуття, без тривоги та звинувачень;
- оволодіння невербальним мовленням (жести, міміка, інтонації тощо);
- адекватна реакція на критику;
- уміння просити про послугу або допомогу.

2) навички етичних взаємин:

- уміння слідкувати за своїм зовнішнім виглядом;
- уміння дотримуватись усталених норм поведінки (в школі, вдома, в громадських місцях);
- уміння оцінювати поведінку свою та інших;
- уміння виявляти позитивне ставлення до оточуючого (природи, суспільства);
- наявність загальнолюдських якостей особистості;

3) навички співчуття:

- уміння розуміти потреби і проблеми інших людей;
- уміння висловити це розуміння;
- уміння зважати на почуття інших людей;
- уміння допомагати та підтримувати;

4) навички спільної діяльності та співробітництва:

- уміння бути «членом команди»;
- уміння визнавати внесок інших у спільну роботу;
- уміння адекватно оцінювати свої здібності та свій внесок у

спільну діяльність.

Формування етичної компетентності починається з набуття дитиною елементарних норм поведінки, вміння встановлювати контакт із партнером у спілкуванні, дотримуючись усталених правил етикету. У повсякденному житті дитина спостерігає і наслідує приклади спілкування між собою дорослих, дітей тощо. Мовленнєва взаємодія здебільшого виникає в навчанні, в ігрових ситуаціях, у самообслуговуванні, коли діти не лише послуговуються мовленнєвими штампами, а й творять власні форми комунікативної поведінки.

Успішному збагаченню учнів знаннями й соціальним досвідом сприяє така організація діяльності, у якій використовуються комунікативно-ситуативні завдання морального та етичного змісту. Розв'язуючи їх, учні вчаться оперативно і правильно оцінювати ситуацію, розуміти інших, ефективно використовувати слово як засіб переконувати, вміло керувати своїми емоціями. Ці завдання побудовані так, що учень може продемонструвати своє розуміння норми поведінки лише тоді, коли володіє культурою спілкування, що передбачає готовність і здатність до комунікативної діяльності. Формування комунікативних умінь ефективно відбувається в умовах, наближених до реальних, спеціально створених педагогічних ситуаціях. Комунікативно-ситуативні завдання подаються у вигляді діалогу, роздуму, розповіді, поради. Різні за видом, змістом і складністю педагогічні ситуації допомагають учням зв'язно будувати висловлювання, спонукають до розмірковувань, сприяють послідовному розвитку мисленнєвих операцій і реалізації світоглядного компонента виховної функції навчання; розвивають мислення, зосередженість, і, що особливо важливо, виконують здоров'язбережувальну функцію: допомагають зберегти психічне і соціальне здоров'я.

Завдання такого змісту можуть складатися вчителем на основі народної творчості, художніх творів, а також життєвих ситуацій, притаманних основним видам діяльності молодших школярів [11; 12].

Наведемо приклади, які вказують на:

а) вирішальну роль слова, комунікації у спілкуванні:

Про силу і красу слова

Добре слово варте завдатку. Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш. Ласкаве слово – що весняний день. М'які слова і камінь крушать. Шабля ранить тіло, а слово – душу. Слово може врятувати людину, слово може і вбити (Із «Золотослова»).

б) неприпустимість нанесення образи, душевного болю іншій людині з допомогою слова:

Образливе слово

Одного разу Син розсердився і згярячу сказав Матері образливе, грубе слово. Заплакала Мати. Схаменувся Син, жаль стало йому Матері.

Ночей не спить – мучить його совість: адже він образив Матір.

Йшли роки. Син-школяр став дорослою людиною. Настав час їхати йому в далекий край. Поклонився Син Матері низько до землі і говорить:

- Простіть мене, Мамо, за образливе слово.
- Прощаю, – тихо сказала Мати й зітхнула.
- Забудьте, Мамо, що я сказав Вам образливе слово.

Задумалась Мати, геть посмутніла. На її очах з'явилися сльози. Каже вона Синові:

– Хочу забути, Сину, а не можу. Рана від колючки загоїться й сліду не залишиться. А рана від слова заживає, проте слід глибокий застається (За В. Сухомлинським).

в) встановлення позитивних контактів та приязних стосунків між людьми з допомогою загальноприйнятих словесних форм та виразів:

Доброзичливі побажання, вітання

А батькові твоєму, щоб жито родило. Будьте здорові! Від краю до краю всім добра бажаю! Жити вам, поживати та добра наживати! По цій мові та будьмо здорові! Пошли вам здоров'я та з неба дощ, та хліб, та цвіт, та всячину! Не поминай лихом, а добром як хочеш! Віншую, віншую, бо пироги чую. Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь (Із «Золотослова»).

Такі завдання мають бути зрозумілими та близькими досвіду дітей, яких треба вчити аналізувати й моделювати поведінку та взаємини людей, виходячи з власного сприйняття.

Добрий виховний ефект дають бесіди з використанням вищезазначених матеріалів. Вони розширюють знання про довкілля, розвивають самосвідомість, уміння вступати у діалог, висловлювати власну думку та зіставляти її з думкою інших людей, ураховувати їхні побажання.

Формувальне значення для етичного та оздоровчого середовища молодших школярів мають такі професійно-особистісні поведінкові прояви вчителя:

- доброзичливість, увага до проблем учня у спілкуванні з ним;
- привнесення особистісного досвіду та емоційного переживання у викладання і повсякденне спілкування з учнями;
- гуманне мислення, здатність бачити в дитині не учня, а людину, що навчається;
- ціннісний підхід до особистості дитини, повага її гідності, самобутності;
- культивування теплих, емоційно-забарвлених взаємостосунків з учнями, щира симпатія до них і тонке сприйняття їх безпосередніх потреб;
- вміння за допомогою гумору, добродушного жарту розрядити обстановку, яка може перерости у конфлікт [10].

Турбота про здоров'я підрастаючого покоління є справою всього су-

спільства, яка має забезпечувати реальні можливості для його зберігання в умовах сім'ї та школи. Поставлена проблема вимагає від педагогів пошуку нових підходів до створення едукативного середовища, яке сприяє зміцненню духовного та соціального здоров'я дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко О., Свириденко С. Організація здоров'язберігаючої діяльності початкової школи // Початкова освіта. – № 46(334). – 2005. – С. 2–4.
2. Гончаренко А. Комунікативна компетентність – головна мета // Дошкільне виховання. – № 7. – 2008. – С. 12–15.
3. Денисенко Н. Формування свідомого ставлення до здоров'я // Дошкільне виховання. – № 9. – 2008. – С. 3–5.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Інформаційні матеріали щодо стану здоров'я дітей в Україні та основних чинників, які впливають на його збереження / Інформ. зб. МОН України. – № 15–16. – 2008. – С. 23–25.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
7. «Обережно: дитина!» : В. О. Сухомлинський про важких дітей : тематич. зб. / упоряд. Т. В. Філімонова ; за наук. ред. проф. О. В. Сухомлинської. – Луганськ : Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. – Крило здоров'я. – 264 с.
8. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти. – К. : СПД «Цудзинович Т.І.», 2007. – 204 с.
9. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
10. Хоружа Л. Етика педагогічної взаємодії як основа збереження психофізичного здоров'я молодшого школяра // Початкова школа. – № 7. – 2009. – С. 51–54.
11. Якименко С. І. Свічадонько: збірник вправ на народознавчій основі. – Миколаїв : Видавець Ганна Гінкул, 2004. – 124 с.
12. Якименко С. І. Співуча пір'їнка : диференційовані завдання з української мови. – Миколаїв : Видавець Ганна Гінкул, 2004. – 88 с.